

Ординець О.В. Національний природний парк «Святі гори» – осередок високого різноманіття афілофороїдних грибів у степовій зоні України / В кн. Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє (збірник статей, присвячений 20-ти річчю від дня заснування природного заповідника «Медобори») Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. –С. 465-468.

УДК 582.284 : 58.006 (477.62)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «СВЯТІ ГОРИ» – ОСЕРЕДОК ВИСОКОГО РІЗНОМАНІТТЯ АФІЛОФОРОЇДНИХ ГРИБІВ У СТЕПОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ

Ординець О.В.

Національний університет ім. В.Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Ординець О.В. Національний природний парк «Святі гори» – осередок високого різноманіття афілофороїдних грибів у степовій зоні України.

Розглянуто фактори, які зумовлюють високе різноманіття біоти афілофороїдних грибів Національного парку «Святі гори» (Донецька область), а також ті фактори, що перешкоджають збереженню цього різноманіття. Виділено особливо важливі для існування афілофороїдних грибів ділянки парку: плакорна діброва урочища Теплінська дача, заплавний ліс ур. Дробишівське та старовікові соснові насадження з вологими кілковими лісами в ур. Святогорський табір.

Ordynets O.V. National Nature park “Sviati gory”, the hotspot of aphyllorphoroid fungi diversity in the steppe zone of Ukraine.

The factors contributing to the high diversity of aphyllorphoroid fungi, as well as threats for their diversity, in the National park “Sviati gory” (Donetsk region) are characterized. The park’s fragments which are of special importance for aphyllorphoroid fungi are: the oakery of Teplinska dacha, the floodplain forest in Drobyshivske, and old-growth pinery with alder-birch wetland forests in Sviatohorskyi laher tract.

Серед морфологічних груп макроміцетів відділу Basidiomycota Bold ex R.T. Moore однією з найчисленніших є афілофороїдні гриби (далі АГ). Традиційно ця група об’єднує гриби які мають гомоглобазидії та гіменокарпні плодові тіла із гіменофором різноманітної форми, окрім пластинчастого. Для більшості видів АГ субстратом є мертва деревина або живі тканини дерев та чагарників [1; 3; 13; 15]. Відповідно, саме численність рослин зазначених життєвих форм на певній території значно впливатиме на показники різноманіття біоти АГ.

На сході України, у межах степової зони, а саме у смузі різнотравно-типчаково-ковилових степів, своєрідним островом розташувалися ліси Національного природного парку «Святі гори» (далі НППСГ). Розвиток лісів у парку є можливим за рахунок специфічного та різноманітного рельєфу території (що

знаходиться на північних відрогах Донецького кряжу), а також близькості великої водної артерії – р. Сіверський Донець [2; 8].

Висока лісистість, а також різноманіття деревних рослин та їх угруповань створюють сприятливі умови для розвитку у парку АГ. Саме це дозволило нам протягом 2007-2010 рр. виявити на території НППСГ 204 види, що належать до досліджуваної групи. Слід сказати, що це число не є остаточним, і під час подальших досліджень список видів АГ території парку може бути суттєво доповнений. Також зауважимо, що для значної долі знайдених нами видів територія НППСГ стала першим (та дотепер єдиним) або одним з небагатьох місць виявлення в Україні.

Спираючись на результати кількарічних досліджень, можна відзначити, що жодна з лісових територій НППСГ наразі не виконує у повній мірі функцію збереження різноманіття АГ. Причинами цього є інтенсивні лісгосподарська та/або рекреаційна діяльність, що значно зменшують кількість субстрату для АГ та його різноманіття. Втім, інтенсивність цього впливу не є однаковою. Це дає змогу виділити ті фрагменти території парку, що з числа наявних є найбільш цінними для АГ і тому потребують окремої уваги.

Серед зональних широколистяних лісів НППСГ надзвичайно важливими для існування АГ є дубові ліси урочищ Теплінська дача та Маяцький ліс. Вони виходять за межі балок і формують плакорні масиви, що за площею є найбільшими у степовій зоні України [5]. Порівнюючи ці два масиви, можна відзначити, що Маяцький ліс зазнав нищівного антропогенного впливу й в значній мірі втратив свій природоохоронний потенціал. Натомість, ліс Теплінської дачі у меншій мірі зазнав негативного впливу лісгосподарської діяльності. Мабуть через це саме тут вперше на території України нами було виявлено види *Helicogloea lagerheimii* Pat. та *Trechispora stevensonii* (Berk. et Broome) K.H. Larss. Для виду *Scytinostroma portentosum* (Berk. et M.A. Curtis) Donk цей ліс став другим відомим в Україні місцем мешкання. Діброва Теплінської дачі також є одним з двох відомих в НППСГ (та одним з небагатьох на сході країни [7]) місць виявлення *Hericium coralloides* (Scop.) Pers. – виду з Червоної книги України. Нажаль, попри велику цінність для АГ, сприятливість Теплінського масиву для цих організмів поступово зменшується через інтенсивні рубки, що здійснюються навіть у безпосередній близькості до заповідної зони.

Маємо також згадати ліси за участю *Quercus robur* L. у заплаві р. Сіверський Донець – в урочищах Гори Артема та Дробишівське. Лише тут нами було виявлено *Inonotus dryadeus* (Pers.) Murrill (в обох зазначених масивах) та рідкісний вид *Piptoporus quercinus* (Sched.) P. Karst. (спостерігали лише в ур. Дробишівське). Останній серед перелічених видів підлягає охороні на міжнародному рівні: його включено до додатку Бернської конвенції. Специфічною нішею цих видів є стрижнева деревина старих дубів, які в цих лісах НППСГ сягають найбільшого віку та, відповідно, розміру. На деревині великорозмірних пнів дубу також розвивалися *Calocera glossoides* (Pers.) Fr., (перша знахідка в Україні) та *Gloiothele lactescens* (Berk.) Hjortstam (дотепер був відомий в Україні лише з Карпатських Лісів). Хоча дубовий ліс в ур. Гори Артема і є старішим, реалізації його потенціалу збереження біоти АГ сильно заважають наступні фактори. Цей масив, розташований безпосередньо біля м. Святогірськ, є невеликим за площею та зазнає колосального рекреаційного навантаження, яке призводить до вилучення великої кількості деревного субстрату різних фракцій. У порівнянні з ним заплашний ліс ур. Дробишівське має кілька переваг. Він важкодоступний та великою мірою ізолюваний від населених пунктів луками, рікою Сіверський Донець та її старицями,

а також майже позбавлений доріг. За таких умов рекреація у цьому урочищі є незначною, а лісогосподарські заходи обмеженими. Інша господарська діяльність тут припинилася кілька десятиків років тому. Деревостан цього лісу є вкрай різноманітним. Зокрема, через близькість ґрунтових вод, окрім дубу, у ньому присутні великорозмірні тополі та верби. На повалених стовбурах останніх лише в ур. Дробишівське нами було виявлено вид *Antrodia xantha* (Fr.) Ryvarden. Цей трутовий гриб має ценогеографічний оптимум у бореальній зоні і лише зрідка розвивається на деревині *Salix*. В Україні цей вид є маловідомим й дотепер його виявляли лише у гірських районах та Лівобережному Поліссі [9]. В ур. Дробишівське є невелика за площею (всього 4 квартали) заповідна зона – оз. Підпісочне. Описаний нами лісовий масив знаходиться на півночі, заході та сході від оз. Підпісочне і облямований р. Сіверський Донець. Ми вважаємо, що він як гаряча точка біорізноманіття цілком заслуговує на включення до заповідної зони Національного парку.

Штучні насадження *Pinus sylvestris* L. у НППСГ охоплюють численні площі на піщаній терасі р. Сіверський Донець. Їх наявність робить можливим існування у степовій зоні десятків асоційованих з хвойними породами видів АГ. Такі види, переважно, є представниками кортиціоїдної життєвої форми. Через менші потреби у ресурсах вони краще адаптовані до песимального середовища сосняків, у якому особливо гостро стоїть проблема дефіциту субстрату (повалені соснові стовбури трапляються там досить рідко), а також вологи. Завдяки проведеним нами експедиціям сосняки НППСГ стали першим в Україні місцем виявлення таких кортиціоїдних видів, як *Coniophora fusispora* (Cooke et Ellis) Cooke ex Sacc., *Tulasnella albida* Bourdot et Galzin, *T. pallida* Bres., *T. thelephorea* (Juel) Juel та *Erythricium hypnophilum* (P. Karst.) J. Erikss. et Hjortstam. Останній вид до цього часу був відомий лише з хвойних лісів Центральної та Північної Європи (території Австрії, Норвегії, Фінляндії та Швеції) [10–12; 14]. Наша знахідка *E. hypnophilum* особливо цікава тим, що порушує питання вагомості для поширення грибів субстратного фактора порівняно з кліматичним. Зокрема, вона дозволяє стверджувати про здатність виду існувати не тільки у корінних хвойних лісах, а й у штучних насадженнях хвойних порід, що розвиваються у несприятливих природно-кліматичних умовах степової зони України.

Поміж соснових насаджень у численних пониженнях піщаної тераси розташовуються надзвичайно багаті видами АГ кілкові ліси. Їх деревостій утворено переважно *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *Betula pendula* Roth. та *Populus tremula* L. Через близькість ґрунтових вод у цих лісах складається, очевидно, найсприятливіший для АГ (порівняно з таким у інших лісах НППСГ) режим зволоження. Це дозволяє деяким видам (*Phlebia subochracea* (Bres.) J. Erikss. et Ryvarden, *Physisporinus sanguinolentus* (Alb. et Schwein.: Fr.) Pilát) навіть у період сильної літньої посухи формувати свіжі базидіоми. Ще однією перевагою кілкових лісів є наявність в них великого об'єму мертвої деревини різноманітних фракцій та стадій розкладу. Пояснюється це тим, що деревина порід, які утворюють кілки, має низьку господарську придатність. Через це вона вилучається працівниками лісництва та місцевим населенням у значно меншій мірі, ніж деревина інших порід (дубу, сосни). Наведені факти є вкрай сприятливими для розвитку АГ. У кілкових лісах НППСГ вперше на території нашої держави було виявлено види *Dichostereum effuscatum* (Cooke et Ellis) Boidin et Lanquetin, *Bulbillomyces farinosus* (Bres.) Jülich, *Peniophora erikssonii* Boidin, *Trechispora alnicola* (Bourdot et Galzin) Liberta, *T. subsphaerospora* (Litsch.) Liberta, *Tulasnella deliquescens* (Juel) Juel, *T. eichleriana* Bres. та *T. pruinosa*

Bourdot et Galzin. Завдяки знахідкам з кілків Національного парку вдруге для території України відзначаються *Galzinia incrustans* Parmasto, *Gloeohypochnicium analogum* (Bourdot et Galzin) Hjortstam, *Hypochnicium wakefieldiae* (Bres.) J. Erikss. та *Peniophora lilacea* Bourdot et Galzin.

Розглядаючи особливості біоти АГ окремих типів лісу, слід також пам'ятати про можливість підвищення різноманіття та численності АГ на межі лісових формацій, тобто реалізацію крайового ефекту [4]. Його прояву в НППСГ сприяє, зокрема, величезна за загальною довжиною перехідна зона між сосняками та кілковими лісами. Виходячи з цього, особливо цінним для АГ є лісовий масив ур. Святогорський табір, що простягається на захід та північний захід від м. Святогірськ до межі Донецької та Харківської областей. У цій ділянці НППСГ найкращою мірою представлено старовікові сосняки, вологі кілкові ліси та перехідні зони між ними. Всі наведені вище нові для України та рідкісні знахідки АГ з соснових та кілкових лісів походять саме з ур. Святогорський табір. Цікаво, що лише в цій частині Національного парку трапляються лісові озера та болота з ділянками сфагнових мохів і бореальними видами рослин, що знаходяться на південній межі свого ареалу [6]. Все це дає підстави для розширення у цій частині парку існуючої заповідної зони під назвою «Верхні Луки» на схід та північ.

1. Бондарцева М. А. Определитель грибов России. Порядок афиллофоровые; Вып. 2. — СПб.: Наука, 1998. — 391 с.
2. Клеопов Ю. Д. Анализ флоры широколиственных лесов европейской части СССР. — К.: Наук. думка, 1990. — 352 с.
3. Мухин В. А. Биота ксилотрофных базидиомицетов Западно-Сибирской равнины. — Екатеринбург: УИФ «Наука», 1993. — 231 с.
4. Одум Ю. Экология: В 2 т. Т. 2. Пер. с англ. — М.: Мир, 1986. — 376 с.
5. Онищенко В. А., Дьякова О. В., Карпенко Ю. О. Лісова рослинність урочищ Теплінська дача і Мацька дача (національний природний парк «Святі гори») // Чорноморськ. бот. ж. — 2007. — Т. 3, № 2. — С. 88—99.
6. Остапко В. М. Святі гори // Фіторізноманіття національних природних парків України. — К.: Наук. світ, 2003. — С. 63—71.
7. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.
8. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Ліси формації дуба звичайного на Україні та їх еволюція. — К.: Наук. думка, 1974. — 240 с.
9. Akulov A. Yu., Usichenko A. S., Leontyev D. V. et al. Annotated checklist of aphyllorphoroid fungi of Ukraine. — Minsk–Saint Petersburg, 2003. — 76p. — (Mycena, special number devoted to a monograph, Vol. 2, N. 2).
10. Domański S. Mała flora grzybów. T. I. Podstawczaki. Bezblaszkowce. Część 5. Corticiaceae: Acanthobasidium–Irpicodon. — Warszawa, Kraków: PWN, 1988. — 427 s.
11. Eriksson J., Ryvarden L. The Corticiaceae of North Europe 3. *Coronicium* – *Hyphoderma*. — Oslo: Fungiflora, 1975. — P. 287—546.
12. Farr D. F., Rossman A. Y., Palm M. E., McCray E. B. Fungal Databases, Systematic Mycology and Microbiology Laboratory, ARS, USDA, 2010. — <http://nt.ars-grin.gov/fungalatabases/>
13. Gibertoni T. B., Santos P. J. P., Cavalcanti, M. A. Q. Ecological aspects of Aphyllophorales in the Atlantic Rain Forest in Northeast Brazil // Fungal Diversity. — 2007. — Vol. 25. — P. 49—67.
14. Jülich W., Stalpers J. A. The resupinate non-poroid Aphyllophorales of the temperate northern hemisphere. — Amst.; Oxf.; New York: North-Holland Pub. Comp., 1980. — 335 p.
15. Ódor P., Heilmann-Clausen J., Christensen M. et al. Diversity and composition of dead wood inhabiting fungal and bryophyte communities in semi-natural beech forests in Europe // Nat-Man

Working Report. — 2003 — 60 p. — (Deliverable 10 from Workpackage 6). — http://library.wur.nl/file/wurpubs/LUWPUBRD_00327059_A502_001.pdf